

Бродська О. О.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

СМИСЛОВЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ FRAU ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АРТУРА ШНІЦЛЕРА

У статті проаналізовано особливості мовної репрезентації концепту FRAU у творах Артура Шніцлера. Виявлено основне смислове наповнення досліджуваного концепту та закономірності його вербалізації, встановлено домінуючі ознаки, які характеризують жінку у творах письменника.

Ключові слова: вербалізація, концепт FRAU, мовна картина світу, смислове наповнення.

В статье проанализированы особенности языковой репрезентации концепта FRAU в произведениях Артура Шницлера. Раскрыто основное смысловое наполнение исследуемого концепта и закономерности его вербаллизации, определены доминантные признаки, характеризующие женщину в произведениях писателя.

Ключевые слова: вербаллизация, концепт FRAU, смысловое наполнение, языковая картина мира.

In the article the peculiarities of the language representation of the concept WOMAN in Arthur Schnitzler's works are analyzed. The main meaningful filling of the concept that is under investigation and the regularities of its verbalization are discovered, the dominant features which characterize Woman in the writer's works are determined.

Key words: concept WOMAN, language picture of the world, meaningful filling, verbalization.

Літературно-художній твір – це цілісний образний організм, у якому проступає система авторського розуміння об'єктів реальності, зокрема індивідуальної картини світу письменника. Однак окрім загальнолюдського розуміння вона містить й авторське суб'єктивне бачення. Зміст індивідуального світосприйняття письменника розкривається за допомогою його мовної картини світу, яку можна експлікувати як підсистему концептуальної картини світу. А звідси – репрезентація індивідуального варіанта концептуалізації дійсності у художньому тексті, яка проявляється у концептах [2, с. 151].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики термін «концепт» достатньо поширений й науково обґрунтований. Його теоретичну базу становлять когнітивні дослідження А. Бабушкіна, О. Кубрякової, З. Попової, О. Селіванової, І. Стерніна. Концептуально важливими є праці таких лінгвокультурологів, як Н. Арутюнова, В. Карасик, В. Кононенко, Д. Ліхачов, В. Маслова, Ю. Степанов. Ми спираємось на дефініцію терміна «концепт» Ю. Степанова. Дослідник вважає, що: «Концепт – це етнічно, культурно зумовлене, складне структурно-змістове, як правило, лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, яке базується на понятійній основі, що включає в себе, окрім поняття, образ і оцінку і, яке функціонально замінює людині у процесі рефлексії й комунікації безліч однопорядкових предметів (у широкому значенні слова), які викликають пристрасне ставлення до них людини, це «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, і водночас, це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру і впливає на неї» [3, с. 47].

Одним із ключових концептів будь-якої культури є концепт ЖІНКА. Він є проекцію стереотипних уявлень про жінку, як носія соціально визначених рис і властивостей, що сформувалися на основі ролей, які виконуються жінкою у суспільстві. Дослідження цього концептуального образу сприятиме більш повному висвітленню змісту концепту FRAU у творах Артура Шніцлера, а також розкриттю істинного ставлення письменника до оточуючої дійсності, його індивідуального світосприйняття та визначенню особливостей його мовної картини світу. Актуальність даної розвідки зумовлюється зростанням дослідницького інтересу до творчості австрійського митця, а також фрагментарним характером досліджень мовних особливостей творів автора (Боннер Г. – Жіночі образи Артура Шніцлера [7], Брандштеттер Г. – Тілесна маска – мовна маска. Інсценізація жіночності у творах Артура Шніцлера [8], Дангель Е. – Миттєвості Шніцлерових жінок [9], Допплер А. Зміна зображальної перспективи у художніх творах Артура Шніцлера. Чоловік і жінка як соціально-психологічна проблема [10], Гутт Б. – Емансипація жінки у творах Артура Шніцлера [11]. Клюгер Р. – Шніцлерові дами, жінки, дівчата [12]). Мета дослідження передбачає виокремлення змістових особливостей концепту FRAU та аналіз функцій, які виконують конститuentи даного концепту у творах автора. Об'єктом дослідження є концепт FRAU, вербалізований лексичними засобами німецької мови. Предметом аналізу обрано змістові характеристики концепту FRAU у творчості А. Шніцлера.

Безумовно, усі смисли концепту FRAU у свідомості австрійського письменника зумовлені соціальним контекстом, проте є чинники, що обумовлюють засоби їх реалізації у мовній картині світу автора. З одного боку, вони є загальнолюдськими та загальнонаціональними, з іншого – мотивованими індивідуально-особистісною сферою діяльності індивіда, що дає підстави розрізняти смисли даного концепту.

До змістових параметрів досліджуваного концепту відносимо «*das süße Mädel*» («*солодке дівча*»). Це мила, милода, незаміжня дівчина, яка живе у скромній обстановці. У фрагментах-характеристиках «*солодких дівчат*» А. Шніцлер акцентує на рисах їхньої зовнішності, привабливості, віці й естетичному вбранні. Типову означеність «*das süße Mädel*» дає протагоніст раннього твору А. Шніцлера Анатоль: «*Sie ist nicht faszinierend schön – sie ist nicht besonders elegant – und sie ist durchaus nicht geistreich...*» [6, с. 27]. Байдужість ставлення Анатоля до своєї пасії проступає з наведених лексичних одиниць, що підсилюється повторенням заперечної частки nicht. Вихідна думка виражена у наступних конструкціях: «*sentimentale Heiterkeit*», «*lächelnde schalkhafte Wehmut... das ist so ihr Wesen*», «*ein kleines, süßes, blondes Köpferl (...)* Es wird einem warm und zufrieden bei ihr» [6, с. 53]. У наведених цитатах чарівність й привабливість дівчини виражається експліцитно, для цього

використовуються лексичні одиниці *sentimental, lächelnd, schalkhaft, klein, süß, blond*, які релевантні смисловим ознакам концепту FRAU (*süß, hübsch*). Природність, простота й скромність засвідчують те, що дівчата створені лише для відпочинку в парі з молодиками, які представлені частотністю вживання таких лексичних одиниць, як «*ein Bürger*», «*ein Bürgersohn bzw. ein Décadent*», «*Künstler*», «*ein Schulbub*». «Солодкі дівчата» не повинні показувати своїх надмірних емоцій, уникати сцен, неприємних запитань – «*große Szenen*» [6, с. 191], «*unangenehme Fragen*» [6, с. 245], так як шукачі любовних утіх – «*elegante aber niederträchtige Liebessucher*» [6, с. 301] очікують від них лише задоволення без трагічних наслідків – «*ohne tragische Verwicklungen*» [6, с. 191]. А. Шніцлер часто наділяє дівчат дитячими рисами, підкреслює їхню крихітність і беззахисність, яка вустами молодиків виражається лексичними одиницями «*liebes, teures Kind*», «*Kindchen*», «*Kleine*». Наведені приклади ілюструють релевантні смислові ознаки досліджуваного компонента концепту FRAU, у даному випадку об'єкту пасивного споглядання, яким можна захоплюватись, який можна любити чи ненавидіти.

«*Das erfahrene süße Mädel*» («досвідчене солодке дівча») на противагу «*das naive süße Mädel*» («наївному солодкому дівчати») ніколи не залишається з розбитим серцем після любовного зв'язку. Вона свідомо погоджується на таку гру, бо прагне, бодай на якусь мить, вирватися зі свого оточення – «*kleine Welt*», а тому вдає скромницю – «*ein unschuldig und unwissendes Mädchen*» (Марія «Хоровод») [6, с. 274]. Водночас кожна з них мріє насолодитися й приємними моментами такої поведінки («*der Lebensweise der Oberschicht*» [6, с. 196]). Цього очікує від своїх коханців досвідчена Міці Шлягер («Забавки»); вона мріє, щоб вони відкрили їй усі принади життя у місті («*dass sie ihr die Welt der Großstadt für die Dauer der Liebschaft eröffnen*» [6, с. 199]). Відповідна характеристика цього типу дівчат відрізняється від попередньої. Анатоль вважає Кору («Анатоль») однією з «*dummen, süßen, hassenswerten Geschöpfe, die ganz natürlich mehrere Liebhaber zur gleichen Zeit hat*» [6, с. 12]. Враження, що читач тут має справу справді з «досвідченим солодким дівчам» підсилюється реплікою Анатolia «*Sie ist wie jede, liebt das Leben, und denkt nicht nach. Wenn ich sie frage: Liebst du mich? – so sagt sie ja – und spricht die Wahrheit; und wenn ich sie frage, bist du mir treu? – so sagt sie wieder ja – und wieder spricht sie die Wahrheit, weil sie sich gar nicht an die andern erinnert – in dem Augenblick wenigstens*» [6, с. 11]. На даному прикладі встановлюємо іншу релевантну смислову ознаку досліджуваного концептуального утворення *süß – kokett*, а протиставлення «*das erfahrene süße Mädel*» – «*das naive süße Mädel*» репрезентуємо яскраво вираженою лексичною опозицією «*Illusion – Wahrheit*».

Цілковиту протилежність до «*das süße Mädel*» представляє наступний концептуальний компонент «*das dämonische Weib*» («демонічна жінка», грубо – баба). Здебільшого це заміжня жінка, яка зраджує шлюбному чоловікові («*der Gatte*»). На відміну від «солодкого дівча», вона небезпечна, так як чоловік-коханець («*der Mann*»), який з нею зв'яжеться перебуває у постійній небезпеці – бути викритим будь-якої миті шлюбним чоловіком. Звідси – неминуче покарання – дуель. Габріела («Анатоль») не є «демонічною жінкою» у класичному сенсі, оскільки не чинить перелюбу. Вона знайома з Анатолем, знає про його залицання, однак рішуче їх відкидає, так як не наважується на такі відносини, а головне, вона не готова пожертвувати своєю безпечністю у шлюбі. Тим не менше сам Анатоль вважає її «*Mondaine*», «*dämonische Frau*». Він дорікає їй її страхом і стриманістю, він знає як інтерпретувати усі її сигнали, поведінку і розцінює це як лицемірство з її боку. Ось ілюстративний уривок: «*Ein «Nein» zur rechten Zeit, selbst von den geliebtesten Lippen – ich konnte es verwinden. – Aber ein «Nein», wenn die Augen hundertmal «Vielleicht» gesagt – wenn die Lippen hundertmal «Mag sein!» gelächelt – wenn der Ton der Stimme hundertmal nach «Gewiss» geklungen – so ein «Nein» macht einen – (...) zum Narren...oder zum Spötter!*» [6, с. 27]. У представленому фрагменті А. Шніцлер використовує контрастні мовні засоби «*Nein*» – «*Vielleicht*», «*Nein*» – «*Mag sein!*», «*Nein*» – «*Gewiss*», які протиставляють окремі змістові фрази. Таким чином, письменник підкреслює асиметрію у стосунках чоловіка та жінки. Як слушно зауважує В. Телія, у повсякденній свідомості утвердився погляд на жінку як на носія різноманітних гріхів [4, с. 265], що виявлено в палітрі приписуваних їй атрибутів непокірності, які є ідеалом жіночого характеру.

Головна героїня «Новели снів» Альбертіна є домогосподаркою і матір'ю. Лише у своїх мріях і прагненнях вона є «демонічною жінкою». Про її буденне життя читач дізнається дуже мало. Однак у своєму заміжжі з Фрідоліном вона не цілком щаслива. У відкритій розмові з чоловіком Альбертіна зізнається, що під час їхньої останньої відпустки вона зацікавилася молодим датчанином: «*Den ganzen Tag lag ich traumverloren am Strand. Wenn er mich rief – so meinte ich zu wissen –, ich hätte nicht widerstehen können. Zu allem glaubte ich mich bereit; dich, das Kind, meine Zukunft hinzugeben, glaubte ich mich so gut wie entschlossen, und zugleich – wirst du es verstehen? – warst du mir teurer als je*» [5, с. 624]. Тут демонічне тісно переплітається з еротичним. Ерос – руйнівне і створююче начало, космічна сила взаємотяжіння і взаємовідштовхування.

А. Шніцлер у даному компоненті концепту FRAU поєднує знання про жінку як особу жіночої статі різного віку («*Mädchen, Mädel, Frau*»), як суб'єкта, якому притаманні різні соціальні ролі («*Ehefrau, Mutter, Gefallene, Geliebte, sexuelles Wesen*»), як індивіда, який займається певною справою («*Hausfrau*»), як істоту з певним соціальним статусом («*Frau, Gattin*»).

До компонента «*die Künstlerin*» («жінка-митець») у межах даної розвідки відносимо усі жіночі персонажі з ілюстрованих творів А. Шніцлера, які заробляють свої гроші мистецькими професіями. Завдяки цьому роду занять у них є змога насолоджуватися певними свободами (у тім числі й плотськими). «Жінка-митець» перебуває поза так званими умовностями і живе без постійного партнера-чоловіка. Через свою свободу і незалежність «жінку-митця» зараховують також і до емансипованих жінок [11, с. 34]. Проте у творах письменника «жінка-митець» настільки помітна, що ми розглядаємо її як окремий різновид концепту FRAU. Сюди належать наступні героїні: актриси, танцівниці, циркові наїзниця, а також письменниці.

Для позначення концептуального компонента «*die Künstlerin*» А. Шніцлер вживає велику кількість лексичних номінацій, а також метонімічних номінацій з епітетами, як-от: «*eine nichtige, flüchtige Liebschaft*», «*heilige*,

unvergängliche Liebe» [6, с. 264], «*Märchengestalt*» [6, с. 39], «*neue Jungfräulichkeit*», «*das Weib in seinem höchsten Augenblick!*» [6, с. 40]. Дані лексико-стилістичні засоби як носії концептуально значущої інформації слугують яскравими засобами вербального представлення суперечливої гами почуттів у душі головного героя.

«*Die Dirne*» («повія») – це персонаж, який зустрічається порівняно рідко в літературних творах А. Шніцлера. Однак ті, кого він презентує читачеві, представлені у позитивному світлі й у порівнянні з «*демонічною жінкою*» чесні й достатньо порядні. «*Повія*» живе поза суспільством, але кориться його вимогам. Автор зображає фігури повій у суперечності зі стереотипом морально розпусної жінки. Він показує «*жертву на полюванні*» [11, с. 48], створює збентежений образ жінки в традиційних нормах суспільства, яке піддає її гонінню і, таким чином, ускладнює розмежування між пристойними й розпусними жінками. Сюди відносимо Перетту («*Новела сну*»), Агнес («*Тереза. Хроніки з життя однієї жінки*»). Яскраво вираженим прототипом «повії» є Леокадія («*Хоровод*»). Вона поєднує у собі дві класичні мети блудниці: задоволення і гроші. Лексичне протиствлення «*Gefallene*» – «*Dirne*» в ідіолекті чоловіків вербалізує їхнє панівне ставище й зневагу до жінок.

До «*die Emanzipierte*» («*емансипованій жіночій персонаж*») А. Шніцлера слід зараховувати тих жінок, які поводяться відносно вільно щодо суспільних норм і, яким вдається приймати самостійні рішення, як Марколіні («*Повернення Казанови*») та Терезі («*Тереза. Хроніки з життя однієї жінки*»). Релевантні смислові ознаки «*емансипованої жінки*» експлікують лексичні одиниці та словосполучення, наприклад, «*eine intelligente junge Frau*», «*hochgebildetes Mädchen*», «*ausgewogene Persönlichkeit*» [5, с. 457], «*erfahrene junge Frau*», «*eine junge Frau mit eigenen Ansichten*» [5, с. 358].

Мовний аналіз фактичного матеріалу показує, що у творах А. Шніцлера представлені такі змістові параметри концепту FRAU, як «*das süße Mädel*» («*солодке дівча*»). У цьому змістовому компоненті розрізняємо два його різновиди: «*das erfahrene süße Mädel*» («*досвідчене солодке дівча*»; такими є Кора («*Анатоль*»), Міці Шлягер («*Забавки*»), Марія («*Хоровод*»)) і «*das naive süße Mädel*» («*наївне солодке дівча*» – Фріці («*Анатоль*»), Крістіне Вайрінг («*Забавки*»), Ельза («*Панянка Ельза*»)). Наступними змістовими параметрами досліджуваного концепту є «*das dämonische Weib*» («*демонічна жінка*», грубо – баба; Габріела («*Анатоль*»), Ельза («*Анатоль*»), Емма («*Хоровод*»), Амалія («*Повернення Казанови*»), Альбертіна («*Новела снів*»)), «*die Künstlerin*» («*жінка-митець*»; Б'янка («*Анатоль*»), Аннія («*Анатоль*»), Ілона («*Анатоль*»), актриса («*Хоровод*»)), «*die Dirne*» («*повія*»; Емілія («*Анатоль*»), Леокадія («*Хоровод*»), Міці («*Новела сну*»)), «*die Emanzipierte*» («*емансипована жінка*»; Марколіна («*Повернення Казанови*»), Тереза («*Тереза. Хроніка з життя однієї жінки*»)).

Доходимо висновку: концепт FRAU у мовній картині світу А. Шніцлера вирізняється багаторівневою структурною організацією й багатофункціональністю використання. Серед складників досліджуваного концепту найбільшою частотою активізації характеризується концептуальний компонент «*das süße Mädel*», що детермінується індивідуально-мовною картиною світу автора. Варто зазначити також стилістичну активність лексичних експлікантів даного концепту у побудові порівнянь і метафор, які втілюють індивідуально-авторські асоціації.

Література:

1. Кияк Т., Коцюба О. Концепти FRAU та MANN у творах Йозефа Рота : лінгвокультурний аспект / Т. Кияк, О. Коцюба // Лінгвокультурні особливості авторського стилю творів Йозефа Рота. – Дрогобич–Київ : Посвіт, 2012. – С. 131-152.
2. Коцюба О. Вербалізація концепту Fauna у малій прозі Йозефа Рота / О. Коцюба // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 58. – С. 151-155.
3. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Шк. «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурогический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
5. Arthur Schnitzler : Gesammelte Werke in drei Bänden. Band I : Erzählungen / [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 927 s.
6. Arthur Schnitzler : Gesammelte Werke in drei Bänden. Band II : Dramen / [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 999 s.
7. Boner G. Arthur Schnitzlers Frauengestalten / Georgette Boner. – Zürich : Girsberger, 1930. – 118 s.
8. Brandstetter G. Körper-Maske – Sprach-Maske. Inszenierung von Weiblichkeit in Werken von Arthur Schnitzler, Rebecca Horn, Maguy Marin / Gabriele Brandstetter // Maskeraden. Geschlechterdifferenz in der literarischen Inszenierung [hrsg. v. Elfi Bettinger und Julika Funk]. – Berlin : Schmidt 1995. – S. 338-363.
9. Dangel E. Augenblicke Schnitzlerscher Frauen / Elsbeth Dangel // Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht. – Soest : Landesinstitut für Schule, 1991. – Nr. 22(67). – S. 100-110.
10. Doppler A. Der Wandel der Darstellungsperspektive in den Dichtungen Arthur Schnitzlers. Mann und Frau als sozialpsychologisches Problem / Alfred Doppler // Akten des Internationalen Symposiums «Arthur Schnitzler und seine Zeit» [hrsg. von Giuseppe Farese]. – Bern – Frankfurt/Main – New York, 1985. – Bd. 13. – S. 41-59.
11. Gutt B. Die Emanzipation der Frau bei Arthur Schnitzler/ Barbara Gutt. – Berlin : Spiess, 1978. – 198 s.
12. Klüger R. Schnitzlers Damen, Weiber, Mädeln, Frauen / Ruth Klüger. – Wien : Picus Verlag, 2001. – 61 s.